

Ένδεια ιστορικής αίσθησης

Όταν η γνώση του αριστοτελικού έργου περιορίζεται στο γράμμα των κειμένων

Δ. ΠΑΠΑΔΗΣ

Η πολιτική φιλοσοφία του Αριστοτέλη
«ΚΑΡΔΑΜΙΤΣΑ», ΤΟΜΟΣ Α', ΣΕΛ. 266

Η εργασία φιλοδοξεί να αποτελέσει μία «γενική εισαγωγή στην πολιτική φιλοσοφία του Αριστοτέλη». Η ανάγνωσή της μπορεί να ξεκινήσει από το τέλος της: τον «πίνακα κυρίων ονομάτων». Μακράν πρώτος σε αριθμό αναφορών (40) αναδεικνύεται εδώ κάποιος A. Kamp, για τον οποίο ο αμύητος αναγνώστης ωθείται στην -εσφαλμένη, βεβαίως- εικασία ότι αποτελεί το σημαντικότερο μελετητή της αριστοτελικής πολιτικής φιλοσοφίας. Αν πάλι κάποιος ειδικός αναζητήσει στο βιβλίο έναν διάλογο με τους πραγματικά μεγάλους μελετητές, δεν μπορεί παρά να απογοητευθεί. Απουσιάζουν παντελώς οι Guthrie και Weil, απουσιάζει κάθε αναφορά στον F. D. Miller και στο έργο-σταθμό των τελευταίων δεκαετιών «Nature, Justice and Rights in Aristotle's "Politics"» (Oxford 1995) ή στα περίφημα «Σχόλια» του Schuttrumpf, που άρχισαν να εκδίδονται το 1991 (έχουν ήδη εκδοθεί οι τρεις από τους τέσσερις τόμους). Ο Δ. Π. ομολογεί βέβαια ειλικρινώς (σ. 9) ότι αποφάσισε να ασχοληθεί με τα «Πολιτικά» επειδή «η σχετική βιβλιογραφία στην ελληνική γλώσσα είναι πολύ φτωχή» (ιδού και πάλι η λογική *bon pour l' Orient...*). Ακόμη και με αυτό το μέτρο, ωστόσο, εκτός από αναφορές στον Δ. Κούτρα και τον V. Noulas, θα ανέμενε κανείς από το συγγραφέα να έχει λάβει υπόψη του τη μνημειώδη κριτική παρουσίαση της περί τα «Πολιτικά» βιβλιογραφίας των τελευταίων δεκαετιών από τον I. Τουλουμάκο στο περιοδικό «Lustrum» (1990-1998) -ή έστω να έχει διαβάσει τον μεταφρασμένο στα ελληνικά During.

Τέτοιες παραλείψεις είναι φυσικό να περιορίζουν ασφυκτικά τον ερευνητικό ορίζοντα της εργασίας. Το βιβλίο αρθρώνεται σε τέσσερα κεφάλαια, που άπτονται κεντρικών σημείων της πολιτικής φιλοσοφίας του Αριστοτέλη: Τα Πολιτικά και η πολιτική, Άνθρωπος και πόλις, Πολίτης και πολιτεία, Ορθά και μη ορθά πολιτεύματα. Ο συγγραφέας παραθέτει τις απόψεις του γι' αυτά τα ζητήματα «ραψωδικώς», με άοκνη επιστράτευση χωρίων επί χωρίων, χωρίς οποιονδήποτε συνεκτικό ιστό. Διαθέτει αναμφισβήτητα μία εντυπωσιακά εκτενή γνώση όχι μόνο των «Πολιτικών» αλλά και ολόκληρου του αριστοτελικού corpus - μία γνώση που όμως περιορίζεται στο γράμμα των κειμένων. Τα κείμενα αυτά, υλικό των παραδόσεων του Σταγειρίτη, που συντάχθηκε σε διαφορετικές χρονικές περιόδους και συσσωματώθηκε πολύ αργότερα στη σημερινή του μορφή, διανοίγουν διαρκώς πεδία εντάσεων μεταξύ πολλών διαφορετικών, συχνά δε ασυμβίβαστων ερμηνειών. Ο συγγραφέας προτιμά να τα προσεγγίζει με μια μεθοδολογική αφέλεια, που επιμένει να παρουσιάζει τους ερμηνευτικούς της καρπούς ως «αυτονόητες» και αυταπόδεικτες αλήθειες, επιδιώκοντας

πάντοτε να κλείνει, αντί να ανοίγει συζητήσεις. Η ύπαρξη ενός ανώτατου αγαθού, λόγου χάριν, «αποτελεί δεδομένη εμπειρική πραγματικότητα, πρόδηλη και αυταπόδεικτη αλήθεια δίκην εμπειρικού αξιώματος» (σ. 61), ενώ τα συστατικά στοιχεία της πόλεως «είναι προφανή, δεν χρειάζεται τελικά καμία ανάλυση για την εξακρίβωσή τους» (σ. 72). Αν ισχύει η άποψη ότι φιλοσοφία είναι η ενασχόληση με το «αυτονόητο», τότε η προκείμενη μελέτη δύσκολα μπορεί να χαρακτηριστεί φιλοσοφική.

Δύσκολα επίσης ανταποκρίνεται σε στοιχειώδεις απαιτήσεις του επιστημονικού λόγου. Ας δούμε μία χαρακτηριστική πρόταση: «Ο σκοπός κάθε όντος εκφράζει τη φύση του και το βαθύτερο νόημά του, αφού η φύση κάθε όντος είναι ο σκοπός του» (σ. 19-20). Η λογική δομή του επιχειρήματος και η αποδεικτική του ισχύς είναι βέβαια μηδαμινή. Σε άλλα σημεία, η μελέτη δεν στερείται ρηξικέλευθων απόψεων. Η αναφορά του Αριστοτέλη σε ίδρυση πόλεων από έναν «πρώτον συστήσαντα» κάνει «φανερό ότι την πατρότητα της ιδέας του λεγόμενου κοινωνικού συμβολαίου μπορεί κάλλιστα να τη διεκδικήσει ο Αριστοτέλης και όχι ο Thomas Hobbes ή ο Rousseau, όπως συνήθως πιστεύεται» (σ. 85). Η «τολμηρή» αυτή άποψη αγνοεί βέβαια ότι η θεωρία του κοινωνικού συμβολαίου δεν αφορά τη δημιουργία πολιτικής κοινωνίας από κάποιον «ιδρυτή», αλλά την προέλευσή της από μια συμφωνία πολλών προ-πολιτικών υποκειμένων. Ως θεώρημα που καλείται όχι απλώς να περιγράψει, αλλά κυρίως να νομιμοποιήσει την πολιτική συμβίωση ως εθελούσιο αυτοπεριορισμό των υποκειμένων, το κοινωνικό συμβόλαιο αποτελεί σαφώς δημιούργημα της νεωτερικότητας. Οσον αφορά δε την προϊστορία της έννοιας, ο ίδιος ο Αριστοτέλης την ανάγει στο σοφιστή Λυκόφρονα!

Με την ίδια ένδεια ιστορικής αίσθησης προσεγγίζει ο συγγραφέας το ζήτημα της σχέσης ηθικής και πολιτικής. Το ερώτημα αυτό, πολλαπλώς αμφιλεγόμενο τόσο για τον ίδιο τον Αριστοτέλη όσο και για τους μελετητές του, δίνει εδώ αφορμή για στομφώδεις αναπολήσεις της «στενής σύνδεσης» των δύο εννοιών «στην ελληνική πολιτική σκέψη» (σ. 155), ενώ η φιλοσοφική ανάλυση υποκαθίσταται από ηθικολογία: «Στα σύγχρονα κράτη που έχουν εγκαταλείψει την επιδίωξη του κοινού αγαθού στη βάση της αρετής και της εσωτερικής [sic] καταξίωσης, γιατί η πολιτική έχει πάρει διαζύγιο από την ηθική, η καταξίωση έρχεται, ή έστω επιδιώκεται, μέσα από τη στρατιωτική και οικονομική ισχύ, μέσα από τον ασύδοτο ατομικισμό (που σημαίνει διεκδίκηση δικαιωμάτων ευδαιμονιστικού χαρακτήρα με παράλληλη απεμπόληση των υποχρεώσεων)» (σ. 25).

Όταν ο Δ. Π. προσπαθεί να στοχασθεί χρησιμοποιώντας φιλοσοφικές έννοιες, τις μεταχειρίζεται με μια αμβλύτητα που πολύ συχνά οδηγεί σε παραμόρφωσή τους. Για παράδειγμα, στο ερώτημα αν ο Αριστοτέλης είναι μονιστής ή δυϊστής, η «μέση οδός» που αναζητεί ο συγγραφέας οδηγεί στη διαπίστωση ότι στον Αριστοτέλη «έχουμε μια δυαρχική ενότητα, ενότητα δύο αρχών, δυαρχικό μονισμό [sic]. Εχουμε υλομορφισμό»

(σ. 114). Ενώ το τεράστιο ζήτημα της αριστοτελικής μεθόδου συνθλίβεται στις εγκυκλοπαιδικού τύπου αναφορές μίας και μοναδικής παραγράφου («εφαρμόζεται η συνθετική, η επαγωγική, η ιστορικογενετική μέθοδος», σ. 19) και στη συνέχεια παρακάμπτεται εντελώς, ο Δ. Π. προτιμά να υπερασπισθεί το περιεχόμενο των απόψεων του φιλοσοφικού του ήρωα με μια ευπείθεια που υποσκάπτει διαρκώς το επιστημονικό κύρος της μελέτης. Εξεγείρεται έναντι της άποψης της Hannah Arendt ότι «η λέξη *socialis* είναι ρωμαϊκής προελεύσεως και δεν έχει ισοδύναμο στην ελληνική γλώσσα» και πιστεύει ότι την καταρρίπτει αναφέροντας δεκάδες χωρίων του Αριστοτέλη στα οποία εμφανίζεται η λέξη «κοινωνικός» (σ. 104-5). Δεν διστάζει μάλιστα να εμφανίσει την ίδια την παγκόσμια ιστορία ως προϊόν ανάγνωσης (ή μη) του Αριστοτέλη: «Αν η σημασία αυτής της θέσης γινόταν απ' όλους κατανοητή και αποδεκτή, θα είχε αποφευχθεί το μαρξιστικό-κομμουνιστικό πείραμα της κατάργησης του δικαιώματος ιδιοκτησίας που εφαρμόσθηκε στις χώρες του λεγόμενου υπαρκτού σοσιαλισμού και είχε ως συνέπεια τη δυστυχία εκατομμυρίων ανθρώπων τριών γενεών» (σ. 30).

Ακόμη και στον εγκυκλοπαιδισμό της, η μελέτη διακρίνεται από προχειρότητα. Στη σ. 242 διαβάζουμε ότι «ο Αριστοτέλης διακρίνει τέσσερις μορφές δημοκρατίας», ενώ η ίδια παράγραφος απαριθμεί πέντε. Η συλλογή άρθρων του J. Ritter με τίτλο «*Metaphysik und Politik*» χαρακτηρίζεται «εξαιρετική πραγματεία» (σ. 101). Πληροφορούμαστε ότι ο όρος «όρεξις» αποδίδεται στην αγγλόφωνη βιβλιογραφία ως *emotion* (σ. 178)! Συναντάμε λέξεις όπως «εξηθίκευση» (σ. 27), «διαφορότητα» (σ. 30), «υπερκαθημερινές ανάγκες» (σ. 77), «ανθρωπότητα» με την έννοια της ουσίας του ανθρώπου (σ. 84), «δουλοποίηση» (σ. 200). Ενώ όλοι οι μελετητές αναφέρονται απλώς με το επώνυμό τους, ο O. Gigon προσφωνείται πάντοτε «καθηγητής». Ο συγγραφέας εμφανίζεται να αγνοεί τα πρωτότυπα κείμενα, αφού παραπέμπει στον Καντ μέσω Bien (σ. 34), στον Χέγκελ μέσω Kullmann (σ. 23) και Ritter (σ. 34)· άλλοτε πάλι απλώς αντιγράφει τις παραπομπές άλλων, χρησιμοποιώντας μάλιστα για την «επόμενη» σελίδα τη γερμανική σύντμηση *f.* αντί του ελληνικού «επ.» (σ. 119). Ομως, ακόμη και η κακή στίξη (πρβλ. σ. 136), οι σχοινοτενείς προτάσεις (πρβλ. σ. 50-51, 61-63, 143) και οι παράγραφοι (πρβλ. σ. 85-89), πρέπει να θεωρηθούν ελάσσονα προβλήματα, αν τα συγκρίνει κανείς με την απόδοση στον Αριστοτέλη της άποψης ότι «ο θεωρητικός βίος προσιδιάζει στην Ηθική..., της οποίας ακριβώς αποτελεί αντικείμενο ο θεωρητικός βίος» (σ. 42, 43).

Με τη μελέτη αυτή, η ελληνική βιβλιογραφία για τα «Πολιτικά» καθίσταται ακόμη φτωχότερη.

ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΘΑΝΑΣΑΣ

thanasas@ucy.ac.cy

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ - 01/11/2002